TÜRK İŞARET DİLİ TARİHİ ADLI ESER ÜZERİNE

Belgin Tezcan Aksu

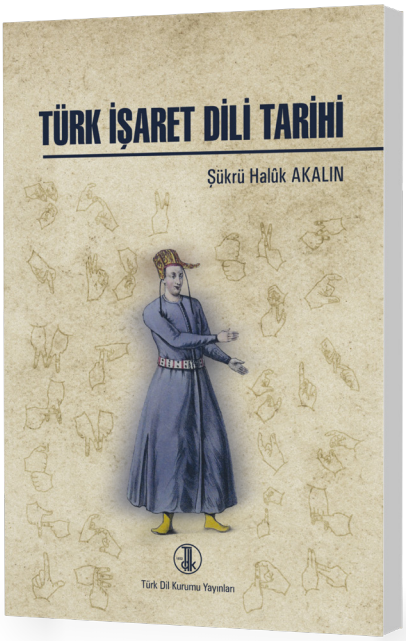

Şükrü Halûk Akalın'ın 1990'lı yıllardan bu yana hakkında topladığı arşiv belgeleri, broşür, gravür, resim, minyatür vb. görseller eşliğinde anlattığı Türk İşaret Dilinin tarihini, geçmişten günümüze yaşadığı gelişmeyi içeren ***Türk İşaret Dili Tarihi*** adlı eseri 2023 yılının son günlerinde Türk Dil Kurumu tarafından yayımlandı.

Yirmi yıl öncesine kadar ancak dar bir alanda kalmış, sadece sağırların ve yakınlarının kullandığı, bilimsel anlamda araştırmasının ise yapılmadığı işaret dili; sağırların dünyayı algılamak, bilgiyi özümsemek ve kendini ifade etmek için kullandıkları doğal bir iletişim aracıdır. İşaret dili kimilerinin savunduğu gibi ilkel bir dil değil aksine en karmaşık anlatımları bile aktarabilecek, her duyguyu, düşünceyi anlatabilecek bir dildir. Son yıllarda sağır olmasa da işaret dilini öğrenen ve kullananların sayıca artmasıyla dikkatleri üzerine çeken bir dil durumuna da gelmiştir.

Elinizdeki eser son zamanlarda öğrenme ve kullanma isteğinin çoğaldığı Türk İşaret Dilinin geçmişi ve bugünü hakkında bilinmesi gereken bütün bilgileri, işitme engelli toplumumuzun tarihindeki ilgi çekici ayrıntıları ve Türk İşaret Dilinin gelişimini nadir özellikteki görsel malzemeyle birlikte ortaya koymaktadır. Akalın'ın, yıllardır ihmal edilmiş hatta bir dönem okullarda öğrenciler arasında kullanımı bile yasaklanmış bir dilin geçmişine ilişkin belgeleri samanlıkta iğne ararcasına bulup çıkardığı anlaşılmaktadır.

İlk olarak eserden geçmişte "dilsiz", "sağır dilsiz" olarak adlandırılan bireylerin yakın dönemde önce "işitme özürlü", sonrasında "işitme engelli" diye nitelendirildiğini, son zamanlarda ise sağır toplumun "özürlü" ve "engelli" sözünü incitici bularak kendilerinin "sağır" olarak adlandırılmasını istediklerini; derneklerinde, federasyonlarında yeniden "sağır" sözünü kullanmaya başladıklarını öğreniyoruz.

Akalın eserinin ilk üç bölümünü dünyada işaret dilinin varlığı, kökeni ve kısa tarihi hakkındaki bilgilere ayırmış. Bu bölümden Corballis'in (2003: 230-232), işaret dili kullanımını yaklaşık olarak 40.000 yıl öncesine dayandırdığını, ilk yazılı bilgilerin ise MÖ XIII. yüzyıla ait Boğazköy'de bulunan Hitit tabletlerinde yer aldığını, o dönemde sağır kişilerin nadiren idari görevlerde bulunmalarına karşılık dinsel hayatta önemli roller oynadıklarını öğreniyoruz.

Dördüncü bölümde ***Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk*** gibi Türk dilinin anıtsal eserlerinde işaret dilinin varlığına yönelik bulgular, beşinci bölümde arşiv

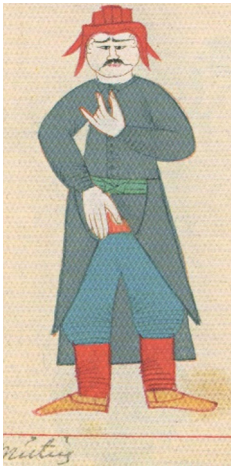

belgelerine dayanılarak Osmanlı dönemindeki Türk İşaret Dili üzerinde durulmaktadır. Bu dönemdeki en eski kayıtlar Fatih Sultan Mehmet'in yakın korumaları arasında işitme engelli görevlilerin olduğunu göstermektedir. Topkapı Sarayı'nda işaret dilinin ikinci resmî dil oluşu ise Kanuni Sultan Süleyman dönemindedir. Kanuni'den itibaren padişahların işaret dilini öğrendikleri, özellikle yabancı elçileri kabullerinde hiç konuşmadan işaret diliyle buyruklarını verdikleri; Saray'da "bî-zebân" (dilsiz) denilen görevlilerin Hasoda'da bulunmalarına izin verildiği, padişahın sadrazamla, vezirlerle yaptığı gizli görüşmelerde kapıda duran, gerektiğinde içeri girip hizmet eden yegâne kişiler oldukları bu bölümde belgelere dayalı olarak anlatılmakta ayrıca Ali Ufki Bey'in ***Topkapı Sarayı'nda Yaşam*** ve Evliya Çelebi'nin ***Seyahatname*** adlı eserleri başta olmak üzere yerli ve yabancı çok sayıda kaynak kullanılarak Osmanlı döneminde işitme engellilerin yer aldığı az bilinen son derece ilgi çekici olaylar ele alınmaktadır. Ali Ufki Bey, azat edilmiş sağırların Topkapı Sarayı'ndaki Ağalar Camisi'nin önünde iç oğlanları arasındaki sağırlara işaret dilinde masallar ve öyküler anlattıklarını, ***Kur'an*** ile ilgili açıklamalar yaptıklarını, çeşitli konularda meramlarını anlatabilmeleri için işaret dilinin her türlü ilginç sözcüklerini öğreterek mükemmel bir beceri kazanmalarını sağladıklarını aktarmaktadır. Evliya Çelebi de eserinin dördüncü cildinde dünya dillerinde "şeytan"ın nasıl adlandırıldığı üzerinde durmakta, sözü sağırlara getirerek işaret dilinde "şeytan" kelimesinin işaret parmağının sağ gözün yanına getirilip bükülmesiyle yapıldığından söz etmektedir. Topkapı Sarayı'nın Batılı konuklarından Thomas Dallam sağırların giysilerinin iç oğlanlarının giysilerine benzediğini tek farkın ise sağırların erguvan renkli ve beş köşeli takke taktıklarını aktarır. Kitabın bu bölümünden tarafları sağır olan bir dava sırasında kadının Mahmud Çelebi ve Mehmed Beşe adındaki iki kişinin çevirmenliğine başvurulmasını istediğini öğrenmekte ve böylece Osmanlı Devleti'nde sağırların adalet önünde işaret diliyle dertlerini anlatabilmeleri, haklarını arayabilmeleri, gerektiğinde çevirmenlerden de yardım alabilmeleri konusunda yerleşik uygulamalar bulunduğunu anlamaktayız.

Altıncı bölümde XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Avrupa'daki eğitim, öğretim, bilim, fen, sağlık vb. alanlarda

pek çok konunun Osmanlı aydınının dikkatini çektiği, bu konulardan birinin de sağırlar ve görme engelliler için Avrupa'da açılan okullar olduğu aktarılmıştır.

Yedinci bölümde Osmanlı Devleti'nde ilk *Dilsiz Mektebi*'nin açılışı, okulda işaret diliyle yapılan eğitim, parmak elifbası, öğrencilerin özel giysileri bilgilerine ulaşmaktayız. Ülkemizde kurulan ilk Dilsiz Mektebi, Ferdinand de Grati'nin layihası, Maarif Nazırı Münif Paşa ve Sadrazam Kâmil Paşa'nın da destekleriyle Vekiller Meclisinin 20 Haziran 1889 tarihinde aldığı karar üzerine Padişah II. Abdülhamid'in 25 Haziran 1889 tarihli iradesi ile açılmış, 30 Eylül 1889 tarihinde Sultanahmet'teki Hamidiye Ticaret Mektebi bünyesinde öğretime başlamıştır. Eserin bu bölümünde padişahın ve maiyetinin ramazan ayının on beşinci günü Topkapı Sarayı'na gidişi sırasında bu okulun işitme engelli öğrencilerinin işaret diliyle *Padişahım çok yaşa!* tezahüratında bulundukları Abdullah Biraderlerin çektiği bir fotoğraf üzerinden anlatılmaktadır.

Sekizinci bölümden İstanbul dışında Selânik, Edirne, İzmir ve Merzifon'da da sağırlar için özel okul veya özel kursların açıldığını öğreniyoruz.

Dokuzuncu bölüm Cumhuriyet dönemindeki Türk İşaret Dili konusuna ayrılmış. Ülkedeki kıt kaynaklara rağmen desteklenen İstanbul'daki okulun İzmir'e taşınarak İzmir Sağır Dilsiz ve Körler Müessesesi adıyla doğrudan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletine bağlandığını ve müessesede işaret diliyle eğitim yerine onları konuşturmaya yönelik çalışmaların başlatıldığını görüyoruz. Bu bölümü okumaya devam ettiğimizde Türk sağır toplumunun geçen yüzyıldaki öncülerinden olan ve sağırların ilk sivil toplum örgütü ile ilk özel okulunu kuran Süleyman Gök'ün kurduğu Sağır Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti ve çalışmaları hakkında bilgi alıyoruz. Gök'ün sağır veya dilsiz ailelerin bir arada barındığı, İstanbul'un en sessiz apartmanı olan Aksaray'daki "Dilsizler Apartmanı"nda akşamları *Mai ve Siyah*, *Çalıkuşu*, *Eylül* ve benzeri Türk romanlarını işaret diliyle apartman sakinlerine anlattığını ve hep birlikte işaret diliyle romanları yorumladıklarını öğreniyoruz. Sağırlar arasında şairlerin de bulunduğundan haber veren Hikmet Feridun Es işaret diliyle şiir "seyrettiğini" 16 Aralık 1942 tarihli yazısında dile getirmektedir. Yine bu bölümde 1953 ve sonrasında işaret dilinin sağır okullarından tamamen dışlandığını, gelişmiş ülkelerde 1960'lardan itibaren işaret dili ile öğretime yeniden dönülmeye başlan-

masına, bu dilin araştırılmasına karşın Türkiye'de Türk İşaret Dili öğretiminin, araştırılmasının ve kullanımının uzun yıllar ihmal edildiğini görmekteyiz. 1980'lerin başında bile işaret dili toplumumuzun dikkatini yeterince çekmiyor, sağırlık denince akıllara işaret dili değil sakatlık, özürlülük, engellilik geliyordu. Akalın, bu konuya anlamlı bir örnek

vererek bütün dünyada engelliler yılı ilan edilen 1981'de PTT'nin çıkardığı iki pulda yalnızca tekerlekli sandalyedeki bir engellinin resminin kullanıldığını, diğer bazı ülkelerde ise çıkarılan pullarda engellileri değil onların yeteneklerini ortaya koyan pullar hazırlandığını aktarmaktadır.

Onuncu bölümde 1970'li yıllarda sağır toplumla ilgili hem bakış açısının hem de çalışmaların değişikliğe uğradığını görmekteyiz. Sağır Dilsiz ve Körler Tesanüt Cemiyeti tarafından 70'li yıllarda oluşturulan ve oyuncularının tamamı işitme engelli olan *Sessiz Tiyatro* topluluğu Güngör Dilmen'in *Kurban* adlı oyunlarını sahneye koymuştur. Topluluk 1986 yılında İspanya'da yapılan İkinci Uluslararası Sağır Dilsizler Tiyatro Festivali'nde bu oyunla birincilik kazanmıştır. Sessiz Tiyatro; 1992 yılında *Buzlar Çözülse de Çözülmese de*, 1993 yılında Necati Cumalı'nın *Susuz Yaz* oyunlarını sahnelemiştir. İşaret diliyle sahnelenen bu oyunlardan *Susuz Yaz* TRT televizyonunda da gösterilmiştir. Bu bölümde konuyla ilgili yayımlanan kitaplardan da söz edilmektedir. 1987 yılında *Sağır-Dilsizlerin Temel İşaretleri Harflerle İletişim Rehberi* adlı kitapçık, 1997 yılında *İşaret Dili Alfabesi*, 2012 yılında *Akıllı Türk İşaret Dili Hazırlık Kitabı*, 1995 yılında *Yetişkinler İçin İşaret Dili Kılavuzu,* 2015'te *Türk İşaret Dili Dilbilgisi,* 2017 yılında ise bu kitabın İngilizce çevirisi *Turkish Sign Language Grammar* ile *Türk İşaret Dili Sözlüğü* yayımlanmıştır. Bu bölümde aktarılan bir diğer çalışma TRT'nin 1984 yılının Ekim ayından itibaren her pazar on beş dakika süreyle *İşitme Özürlülere Haberler*i yayın programına almasıdır. O dönemde ülkedeki tek televizyon kanalında yayımlanan bu programda haberler alt yazıda geçerken sunucunun dudak hareketlerine odaklanmış kamera ile sağırlara haftanın güncel haberleri verilmekteydi.

Akalın, on birinci bölümde XXI. yüzyıla girerken toplumda Türk İşaret Dili konusunda oluşan farkındalığın ve bilincin giderek yayılmakta olduğunu, televizyon yayınlarında, kamu kurumlarında, sivil toplum kuruluşlarında işaret dili kullanımının gittikçe yaygınlaştığını belirterek sağırlarımızın doğal iletişim aracı Türk İşaret Dilinin ilk kez yasada yer aldığını, sonrasında da eğitimi ve öğretimi, araştırılması, yaygınlaştırılması çalışmalarının hız kazandığını söyler.

Akalın, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 1 Temmuz 2005 günü kabul edilen ve 7 Temmuz 2005 günü *Resmî Gazete*'de yayımlanan 5378 sayılı "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" ile Türk İşaret Dili tarihinde yeni bir dönem başladığını belirtir: *Ülkemizdeki engellilerle ilgili sivil toplum kuruluşlarının, Türkiye İşitme Engelliler Millî Federasyonunun, Türk Dil Kurumunun (TDK) çabaları ve komisyonun desteğiyle artık Kanun'un engellilerin eğitim ve öğretim haklarını düzenleyen 15. maddesine 'İşitme özürlülerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk Dil Kurumu Başkanlığı tarafından Türk işaret dili sistemi oluşturulur. Bu sistemin oluşturulmasına ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri Türk Dil Kurumu Başkanlığı koordinatörlüğünde, Millî Eğitim Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığınca müştereken çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.' hükmü eklenmiştir. Kanun'da belirtilen "Türk İşaret Dili Sisteminin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Usul ve Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik" ilgili bakanlık ve kurumların temsilcilerinin katılımıyla TDK'de yürütülen çalışmalarla hazırlanmış ve 14 Nisan 2006 günlü Resmî Gazete'de yayımlanmış ve yürütme maddesi olan 16. madde "Bu Yönetmelik*

hükümlerini Özürlüler İdaresi Başkanlığının bağlı olduğu Bakan, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun bağlı olduğu Bakan, Millî Eğitim Bakanı ve Türk Dil Kurumu Başkanı birlikte yürütür" biçiminde düzenlenmişti. Yönetmelik'te yer alan hükümler gereğince Türk Dil Kurumu, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, İşitme Engelliler Millî Federasyonu ile üniversitelerin ilgili bölümlerinden Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen temsilcilerden oluşan "Türk İşaret Dili Bilim ve Onay (TİDBO) Kurulu" kurulmuştur. (Akalın, 2023: 246)

Eserin bu bölümünde Akalın, Türk İşaret Dili konusunda Türk Dil Kurumunun çalışmalarını oldukça ayrıntılı bir biçimde vermiştir. Bu çalışmaların neler olduğunu şöyle özetleyebiliriz:

1. Türk Dil Kurumu tarafından 7-8 Haziran 2007 tarihleri arasında ülkemizde işaret dili üzerine çalışan, işaret dilinin öğretimini yapan, bu konuya gönül veren kişiler ile kurumların temsilcilerinin davet edildiği Birinci Türk İşaret Dili Çalıştayı düzenlenmiştir. Türk İşaret Dili Bilim ve Onay Kurulu tarafından yapılan "İşaret Dili Tercümanlığı Belgesi Sertifikası Onaylama Sınavı"nda başarılı olanlara çalıştayda sunulan bilimsel bildirilerin ardından sertifikaları verilmiş, çalıştayın sonunda ise katılımcıların Türk İşaret Dilinin kullanımında yaşadıkları sorunları ve çözüm önerilerini dile getirdikleri serbest kürsü oturumu gerçekleştirilmiştir.

2. Çalıştayda hazır bulunan sağır toplumun temsilcileri Çalıştay'ın açılış günü olan 7 Haziran'ın Türk İşaret Dili Bayramı olarak kutlanması önerisini getirmişler, bütün katılımcıların, TDK'nin ve ilgili bakanlık temsilcilerinin oy birliği ile bu öneri kabul edilmiştir.

3. Çalıştay'da Türkiye genelinde birden fazla biçimi bulunan Türk İşaret Dili abecesinin, her bir harfinin tek bir işaretle karşılanarak ölçünlü hâle getirilmesi yolunda somut adım atılmış ve katılımcıların oy birliğiyle Türk İşaret Dili Parmak Abecesi belirlenmiştir.

4. Özel bir yazılım yapılarak Türk Dil Kurumunun sanal ortamdaki sözlüğü *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunan madde başı ve madde içi sözlerin çalıştayda belirlenen Türk İşaret Dili parmak abecesiyle gösterilmesi sağlanmıştır.

5. Türk Dil Kurumu, "Türk İşaret Dili Sözlüğü ve Dil Bilgisi Projesi"nin Kurumun 2011 yatırım bütçesi kapsamına alınmasını, daha sonra da Kalkınma Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı ile yapılan görüşmeler sonucunda Türk İşaret Dili Yatırım Projesi'nin 2011 yılı Türk Dil Kurumu bütçesi programına girmesini sağlamıştır.

6. Türk İşaret Dili alanında çalışan sağır bilim insanı Hasan Dikyuva, yüksek lisans çalışması yapmak üzere Türk Dil Kurumu burslusu olarak İngiltere'ye gönderilmiştir.

7. Türk İşaret Dili Sözlüğü ve Dil Bilgisi Projesi'nin çalışma ilkelerini ve yöntemlerini görüşmek amacıyla 15-16 Ekim 2010 günlerinde Türk İşaret Dili Sistemi Hazırlık Çalıştayı düzenlemiştir. Çalıştay'da TİD Sözlük Çalışma Grubu, TİD Dil Bilgisi Çalışma Grubu, TİD Eğitim Araç Gereçleri Hazırlama Çalışma Grubu adlarıyla oluşturulacak proje ekiplerinin belirli zamanlarda toplanması ve çalışmalarını yürütmesi, işareti belirlenen ve standart altına alınan sözcüklerin kayıt altına alınması için Türk Dil Kurumunda bir stüdyo kurulması karar altına alınmıştır. Ancak Türk İşaret Dili araştırmalarında Türk Dil Kurumundaki çalışmaların 2012 yılından sonra akamete uğraması ve ikinci çalıştayda benimsenen projelerin gerçekleştirilememesi yüzünden Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bu konudaki

sorumluluğu üstlenmiş ve Türk İşaret Dili sözlüğü ve dil bilgisi projeleri Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından desteklenerek sonuçlandırılmıştır.

8. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ve içinde 1.986 sözcük ve deyim bulunan Türk İşaret Dili Sözlüğü, 13 Temmuz 2012 günü Türk Dil Kurumunun genel ağ sayfasında erişime açılmıştır.

Akalın, eserinin son bölümü olan on ikinci bölümünde Türk İşaret Dili sözcüklerinin kökeninin araştırılması konusunun önemine vurgu yapmakta ve işaret parmağı ile ön dişleri göstererek yapılan "YIL" ve "YAŞ" sözlerinin Osmanlı Türkçesinde 'diş' ve 'yaş' anlamındaki Arapça *sinn* sözüne dayandığını belirtmektedir.

Akalın her toplumda olduğu gibi sağır toplumda da kültür değişmelerinin yaşandığını ve bu değişimlerin sonucu olarak sözcük gösterimlerinin de değişimlere uğradığına, sözcüklerin coğrafi bölgelere, kişi kullanımlarına göre değişkelere sahip olduğuna vurgu yapmaktadır.
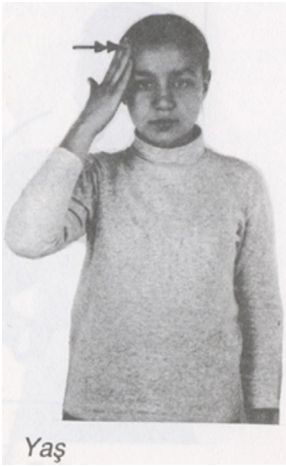
Şükrü Halûk Akalın sayesinde Türk İşaret Dilinin tarihi konusunda edinilecek ilginç ayrıntılarla dolu bilgilerin bizler üzerinde bu çok özel iletişim aracını öğrenme ve kullanma isteği uyandıracağını düşünmekteyiz. Okuyucularımız eseri Türk Dil Kurumunun kitap satış mağazasından veya "https://emagaza-tdk.ayk.gov.tr/" adresinden temin edebilirler.